

A MAGYAR FÓKUSZEMELÉSEK EGY MINIMALISTA ELEMZÉSE

LIPTÁK ANIKÓ

HIL/Holland Institute of Generative Linguistics

Leiden, Hollandia

liptak@rullet.LeidenUniv.nl

A következőkben a magyar hosszú fókuszmozgatók minimalista megközelítését próbáljuk nyújtani.¹ Célunk az, hogy megvizsgáljuk, az esetek minimalista koncepciója (az esetek jegyként való értelmezése) szolgálhat-e magyarázattal a fókuszemelés rejtélyes tulajdonságaira, illetve, ha szükséges, mennyiben kell módosítanunk a minimalista programot, hogy e jelenség általa magyarázható legyen. A helyhiány miatt és a célnak megfelelően nem szentelünk nagy teret korábbi javaslatok bemutatására és értékelésére, inkább a minimalista programot „próbáljuk ki” e helyen. Minimalista elmélet a jelen tárgyalás keretei között Chomsky 1993-as „Minimalist Program”-ja értendő.

A továbbiakban a tárgyalás a következő menetet követi. Az első pontban áttekintjük milyenek a fókuszemelés tulajdonságai az általunk 1996-ban végzett vizsgálat alapján. A második pont tömör összefoglalását adja a minimalista esetelmélet lényegének és bemutatja, mit jelent az elmélet a magyar nyelv számára. A harmadik pont azt tárgyalja, hogy az újraegyeztető fókuszemelés miért jelent problémát a minimalista esetelmélet számára, s itt kiderül, hogy e probléma maga a minimalista esetelmélet módosítására ösztönöz. A fókuszemelések tényleges elemzését az utolsó két pont tartalmazza. A negyedik pontban az utalószavas expletívumok viselkedését vizsgáljuk meg a magyarban, összevetve ezeket más nyelvek expletívumaival. Ennek eredményeire építve pedig javaslatot teszünk a fókuszemelések két fajtájának elemzésére az ötödik pontban.

¹E cikk alapját az 1996-ban a JATE Angol Tanszékére benyújtott szakdolgozatom képezi. E munka elkészítésében nyújtott segítségéért és sosem szünő lelkesedéséért köszönetet mondok Kenesei Istvánnak, aki velem gondolkozott mindezekben, s számos javaslatával formálta a végleges verziót. A cikk elkészítésében kaptam még tanácsot Marcel den Dik kentől, Teun Hoekstrától, és Johan Roorycktól. A hibák viszont mind enyémekek.

1. A fókuszemelés tulajdonságai

1.1. Általános tulajdonságok

Fókuszemelésnek tekintjük (É.Kiss (1987)-t, Kenesei (1994)-t követve) az olyan derivációt, melyben egy beágyazott argumentális mondat² egy összetevőjét a főmondati fókuszpozícióba (FP) emeljük a felszínen. Ennek gyakori példája (1) alatt található (a nagybetűs szedés a fókusz jelöli):

- (1) PÉTERT_i mondtam hogy t_i eljön.

E mozgató képviselői a hídigéken (pl. *akar, szeret(ne), tud, gondol, hisz, mond*), mint főmondati igéken keresztül történő emelések.

Nem mehet végbe fókuszemelés nem vonzatértékű (azaz nem argumentum) mondatokból, mint ahogy ezt (2) is mutatja:

- (2) *A CIPŐJÉT_i guggolt le hogy bekösse t_i.

Az argumentális mondatok fókuszemelés nélküli beágyazódása mindig névmási utalószavakkal, ún. expletívumokkal történik, melyek a főmondatban állnak, és ha strukturális esetet viselnek, elhagyhatók:

- (3) Kétséges volt (az) hogy János eljön-e.
 (4) (Azt) mondtad hogy PÉTER jön.
 (5) *(Arról) beszéltünk hogy Tibor nagyon sokat dolgozik.

Az expletívumok jelzik a beágyazott mondat szintaktikai funkcióját, mint azt a (6) mondatban láthatjuk, ahol az utalószó a főmondati fókuszpozícióban áll, ami a beágyazott mondatnak főmondati fókusz hatókört biztosít.

- (6) AZT mondták be a rádióban hogy drágább lesz a kenyér.

Az expletívumok pontos szintaktikai pozíciójával és a beágyazott mondatához való viszonyával a későbbiekben (4.1, 4.2.) részletesebben is foglalkozunk. Itt annyit kell feltétlenül észrevennünk, hogy vizsgálatunk tárgya, a fókuszemelés csak olyan beágyazott argumentummondatból mehet végbe, amely a főmondatba accusativusi vagy ritkábban nominativusi expletívumokkal kapcsolódik, illetve, hogy ezek az expletívumok mozgató során soha nem lehetnek jelen:

- (7) PÉTERT_i mondtad (*azt) hogy t_i jön.
 (8) ?JÁNOS_i volt (*az) kétséges hogy t_i eljön-e.
 (9) *TIBOR_i beszéltünk (arról) hogy t_i nagyon sokat dolgozik.

²A fókuszemelés mondatai fölött való ítélezésért köszönettel tartozom a következőknek: Bende-Farkas Ágnes, É. Kiss Katalin, Fábricz Károly, Hunyadi András, Laczkó Tibor, Kálmán László, Kenesei István, Komlói András, Kornai András, Lipták György, Lipták Györgyné, Szentgyörgyi Szilárd, Wappel Mónika.

Mielőtt részletesebben is bemutatnánk a fókuszemelés tulajdonságait, meg kell jegyeznünk, hogy nem tárgya mostani vizsgálatunknak a fókuszemeléshez hasonló, de attól mégis sokban eltérő topikemelés. A topikemelés több szempontból is szabadabb, mint a fókuszemelés. Végbemeget szabad szintagma értékű mondatokból, amint azt (10) mutatja, és expletívumokon „keresztül” is, ahogy azt a (11) mondatban látjuk:

(10) A cipőjét, nem guggolt le hogy bekösse t_i.

(11) Pétert_i AZT mondtad hogy meghívod t_i.

Éppen ezért jelen tárgyalásunk keretei között a topikemelés vizsgálatától és elemzésétől eltekintünk, további kutatás számára félretéve azt.

1.2. A fókuszemelés 1996-os vizsgálatának adatai³

Az alábbiakban az általunk 1996-ban végzett vizsgálat eredményeit közöljük. Ezek eltérést mutatnak É. Kiss (1987) megállapításaitól. A legfontosabb különbség az accusativusi expletívummal álló alárendelt mondatokból való mozgatások során tapasztalható esztváltás és újraegyeztetés opcionálisában van. Saját vizsgálatunk eredményei É. Kiss (1987)-es művével szemben azt mutatják, hogy ilyenkor az opcionális nem áll fenn.

1.2.1. Accusativusi expletívumokkal álló mellékmondatok

Accusativusi expletívumokkal járó mellékmondatokból beágyazott alany emelésekor az alany kötelező esztváltáson megy keresztül, és ugyancsak kötelezően egyezik határozottságban a beágyazó igével:

(12) *JÁNOS_i mondtam hogy t_i megnyerte a versenyt.

(13) JÁNOS_{T_i} mondtam hogy t_i megnyerte a versenyt.

(14) *ANNA_i akarom hogy t_i első legyen.

(15) ANNÁ_{T_i} akarom hogy t_i első legyen.

(16) *ANNÁ_{T_i} mondott hogy t_i eljön.

(17) ANNÁ_{T_i} mondt_a hogy t_i eljön.

(18) EGY FIÚ_{T_i} mondott_a hogy t_i eljön.

(19) *EGY FIÚ_{T_i} mondt_a hogy t_i eljön.

Accusativusi expletívumokkal járó mellékmondatokból beágyazott tárgy emelésekor a mozgatott elem határozottsági újraegyeztetése kötelező. (Esztváltás ilyenkor nyilván soha nem látható):

³A vizsgálatunk tárgyát képező beágyazott mondatok mind *hogy-* (illetve *ha-*) kötőszavas mellékmondatok. Ezen cikkben a ‘beágyazott argumentális mondat’ terminus alatt ezen argumentumszerepű HKM-ek értendők.

- (20) CSAK NÉHÁNY FIÚT_i mondtunk_i hogy meghívunk t_i.
 (21) *CSAK NÉHÁNY FIÚT_i mondtuk_i hogy meghívunk t_i.
 (22) KIKET_i mondtál_i hogy láttál t_i ?
 (23) *KIKET_i mondtad_i hogy láttál t_i ?

Nem strukturális esetű argumentum, szabad szintagma vagy névszói predikátum mozgathatók esetváltás és újraegyeztetés soha nem fordul elő. Ilyen esetekben a főige mindig határozott ragozású:

- (24) LONDONBA_i mondtad_i hogy méysz t_i.
 (25) *LONDONT_i mondtad_i hogy méysz t_i.
 (26) MA_i mondtad_i hogy méysz Londonba t_i.
 (27) *MÁT_i mondtad_i hogy méysz Londonba t_i.
 (28) *ORVOST_i akarom_i hogy Péter t_i legyen.
 (29) ORVOS_i akarom_i hogy Péter t_i legyen.

1.2.2. Nominativusi expletívumokkal álló mellékmondatok

A nominativusi expletívumokkal álló mellékmondatokból való kimoztatások csak marginálisnak fogadhatóak el a felmérés alapján. Lehetséges, hogy az ilyen konstrukciók főmondati predikátumai úton vannak a hídpredikátummá válás felé, megítélésük azonban most még nem egyértelmű. Ezért a későbbi elemzésben ezekre különösképpen nem támaszkodhatunk, de őket a teljesség kedvéért itt megemlítjük.

Alany mozgathatók az alany főmondati újraegyeztetése néhány százalékkal nagyobb arányban elfogadott, mint az újraegyeztetést nem mutató deriváció:

- (30) %A FIÚK_i lennének_i jók_i ha t_i eljönnek.
 (31) ?%A FIÚK_i lenne_i jó_i ha t_i eljönnek.

Bármely, alanytól eltérő összetevő mozgathatók esetváltással és újraegyeztetéssel soha nem találkozunk. Ilyenkor a főmondat igéje mindig egyes szám harmadik személyű ragozást vesz fel:

- (32) A FIÚKAT_i lenne_i jó_i ha meghívánk t_i.
 (33) *A FIÚK_i lennének_i jók_i ha meghívánk t_i.
 (34) MA_i lenne_i jó_i ha megérkeznének a vendégeink t_i.

1.2.3. Inherens esetű expletívumokkal álló és szabad szintagma értékű mellékmondatok

Mint azt (9)-ben már szemléltettük, ilyen mondatokból nem lehetséges fókuszemelés, sem esetváltással, sem anélkül.

Kiemelés inherens expletívummal álló mellékmondatból:

- (35) *ANNÁT_i írtál_i arról hogy láttad t_i.
 (36) *ANNÁRÓL_i írtál_i hogy láttad t_i.

Kiemelés adjunktum (szabad szintagma értékű) mellékmondatból:

(37) *A LECKÉT_i ment haza Péter hogy megcsinálja t_i.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem tartoznak ebbe a kategóriába azok a konstrukciók, melyekben a főmondat látszólag a mellékmondat egy argumentumát tartalmazza, mint a következő két példában:

(38) MÁRIÁNAK örülök hogy elment.

(39) A futbalisták A TALAJRA panaszkodtak hogy elázott.

Ezekben a konstrukciókban ugyanis a fókuszált elem a főmondat argumentuma, amit az is mutat, hogy nemcsak fókuszpozícióban lelhető fel:

(40) Örülök Máriának hogy elment.

(41) A futbalisták panaszkodtak a talajra hogy elázott.

1.3. A fókuszemelés elemzést váró tulajdonságai

Amint azt a (12)–(40) mondatok mutatják, a fókuszemelés grammatikus példái két csoportra oszthatók. Az újraegyeztető fókuszemelések ((12)–(23)) azok, amelyekben kötelező főmondati újraegyeztetés történik a mozgatott elemmel, illetve a mozgatott elem kötelezően accusativusi esetben jelentik meg. Az újraegyeztetés nélküli emelések ((24)–(29)) ezzel szemben nem mutatnak morfológiai egyeztetést, esetváltás sem történik, ilyenkor a főmondati ige mindig határozott ragozása.

A fentebb bemutatott mondatok kapcsán a következő fő problémákat kell megválaszolnunk elemzésünk folyamán.

1. Hogyan jöhetnek létre a mozgatók, milyen strukturális pozíciókon át valósulnak meg?
2. Miért kötelező a mozgatott elem esetváltása a (12)–(19) mondatokban?
3. Miért nem lehet jelen expletívum grammatikus fókuszemelésekben?
4. Ha nincs sem esetváltással mozgatott argumentum, sem expletívum a mondatban ((24)–(29)), miért határozott a főige ragozása?

Mindezeket a kérdéseket a minimalista program eszköztárával próbáljuk majd megválaszolni következő pontokban.

2. A fókuszemelés lépései a főmondatban

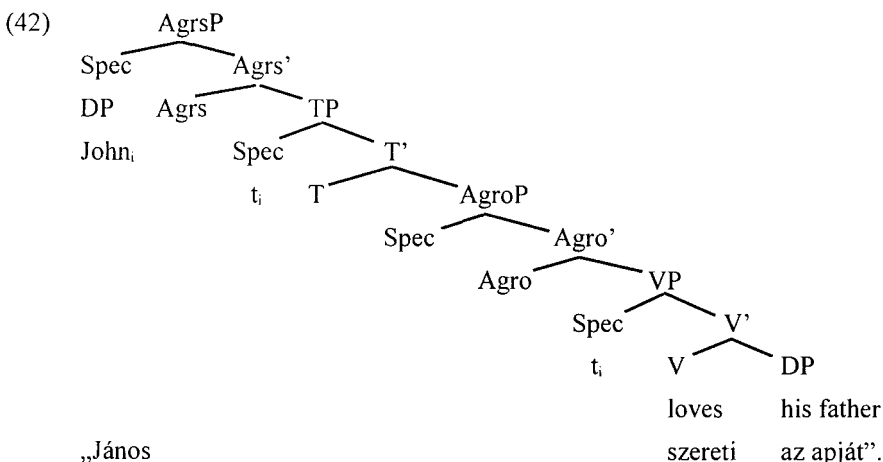
2.1. A minimalista program esetelmélete

Chomsky (1993)-as minimalista programja szakít a kötés-kormányzás elmélet esetfelfogásával. A minimalista programban az eset már nem egy vezérlő fej által adott entitás, hanem lexikális jegy, melyet a jegyet viselőnek ellenőriztetnie kell a deriváció során. A strukturális esetjegyek ellenőrzése funkcionális projekciókon (TP, AgrP) történik, úgy, hogy az argumentum ezen frázisok specifikáló pozíciójába, az ige pedig a frázis fejére emelkedik a deriváció egy pontján. A nominativusi alany a Spec,TP-ben, az accusativusi tárgy a Spec,Agr_rP-ben ellenőrizteti esetjegyét. Az esetjegyek, mivel

nem értelmezhetők LF-en, ellenőrzés során eltűnnek. (Az inherens esetekre mindez azért nem vonatkozik, mert azok mozgás nélkül, helyileg ellenőrződnek).

A strukturális esetű argumentumok kategoriális-, valamint szám-, személy- és határozottságjegyei, hasonlóan az esethez, mind lexikai jegyek. Ezek ellenőrzése is az AgrP projekciókon történik azzal a különbséggel, hogy ezen jegyek ellenőrzés során nem tűnnek el, mert LF-en értelmezhetők. Az AgrP projekciókat, mivel lexikai

jegyeket ellenőriznek, L(exikonhoz)-kapcsolt (L-related) pozícióknak nevezünk. Ez az elnevezés jelen összefüggésben a régi A-pozíciók megfelelője minimalista keretben, ezért a továbbiakban csak egyszerűen mint A-pozíciókra fogunk rájuk utalni. Az egyeztető frázisok helyét az angol mondat szerkezetében a (42) ábra mutatja.

Az angol mondat szerkezetében az alany már a felszínen (PF-en) a Spec,TP illetve Spec,AgrsP pozíciókba emelkedik kategoriális, nominativusi és szám-, személyjegyeit ellenőriztetni. A tárgy mindezt LF-en végzi el, Spec,AgroP-be való emelkedéssel (amit itt nem jelöltünk).

Az egyeztető pozíciók feltételezeten univerzálisak, tehát a magyar mondat szintaktikai strukturájában is meg kell találnunk őket, annál is inkább, mert a magyar nyelv gazdag eset- és igemorfológiája a különböző szám-, személy-, és esetjegyek meglétét kétségtelenné teszi. A jegyek megléte pedig a minimalista esetfelfogás szerint a mondat szerkezetében jelenlevő egyeztető pozíciókra utal. Más jelenségek vizsgálatából Brody (1995) is e mellett foglal állást.

A két, számunkra fontos egyeztető pozíció, AgrsP és AgroP egymáshoz viszonyított helyzetének megállapításához figyelembe kell vennünk ezen frázisok és a kötéselv kapcsolatát. Az egyeztető pozíciók ugyanis egyben az argumentumok olyan LF-pozíciói is, amiket a kötéselv „lát” (Branigan (1992)). A kötéselv a minimalista programban csak LF-en érvényesül, és az argumentumok ott elfoglalt helye alapján tudja eldönteni, hogy mely argumentum köthet egy másikat, az argumentumok közti vezérlési viszonyok alapján.

A magyarban a referáló kifejezések között fellelhető alany-tárgy aszimmetria (pl. Marác (1989)) jól ismert jelenség. Az alany köti a tárgyat, és nem fordítva:

- (43) János anyja szereti Jánost.
 (44) Jánost szereti János anyja.
 (45) *János szereti János anyját.
 (46) *János anyját szereti János.

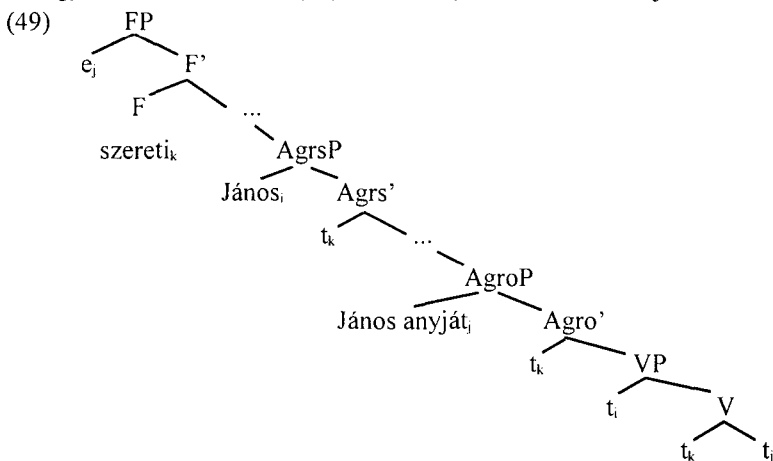
Mindez a magyar látszólagos lapos szerkezete ellenére úgy magyarázható, hogy feltételezzük, a magyarban is, akárcsak az angolban, AgrsP dominálja AgroP-t, és a kötésviszonyok pedig az alany AgrsP-ben, a tárgy AgroP-ben elfoglalt LF-helyét mutatják.

Amint azt (43)–(46) mutatja, a kötésviszonyok nem veszik figyelembe az aktuális felszíni szórendet, ami akkor is igaz, ha az argumentumok a felszínen operátorpozíciókat foglalnak el:

- (47) JÁNOST szereti János anyja.
 (48) *JÁNOS ANYJÁT szereti János.

A fókuszált tárgy, habár a felszínen vezérli az alanyt, mégsem köti azt. Ilyen esetben LF-en rekonstrukció viszi vissza az argumentumokat a felszíni operátorpozícióból a láncuk legmagasabb A-pozíciójába, a kötésviszonyok kiszámítása érdekében. A legmagasabb A-pozíció az alany számára Spec,AgrsP, a tárgy számára Spec,AgroP.

Ezen vizsgálat alapján tehát felrajzolhatjuk, hogy milyen LF-strukturán dolgozik a magyarban a kötéselv. A (49) ábra a (48) mondat derivációjának történetét mutatja.

2.2. Egyeztető pozíciók és a kötéselv a fókuszemelésben

A minimalista esetelmélet áttekintése után nézzük, mit jelent mindez a fókuszemelés szempontjából.

Fókuszemelés során morfológiailag látszik, hogy az emelt alany kötelezően accusativusi esetet kap, és a főigével egyezik határozottságban. Az emelt tárgy úgyszintén egyezik a főigével határozottságban. Amint ezt 2.1.-ben megmutattuk, mindez azt kell,

hogy jelentse, hogy ezek az elemek útközben megállnak a főmondati tárgyegyeztető pozícióban, Spec,AgroP-ben. Mindemellett a pronominális kötési tulajdonságok is ezt igazolják. Figyeljük meg a következő mondatpárokat:

- (50) AZT mondta pro_i hogy Ő_i jön el.
 (51) *Ő_{T_i} mondta pro, hogy t_i eljön.
 (52) AZT mondta pro_i hogy Ő_{T_i} hívták meg.
 (53) *Ő_{T_i} mondta pro_i hogy meghívták t_i.

Ha nem történik mozgatus ((50) és (52)), a főmondat névmási alanya koreferens lehet a beágyazott mondat alanyával, ahogy ezt a kötéselv B pontja megengedi, hiszen mindkét névmás szabad a saját kormányzó kategóriájában. Mozgatus esetén ((51) és (53)) mindez megszűnik, a névmások nem lehetnek koreferensek, akárcsak amikor mindkét névmás egy ige argumentuma:

- (54) *Ő_{T_i} látta ő_i.

Koreferencia csak úgy lehetséges, ha a mozgatus Ő_T megáll egy mátrix A-pozícióban, és az LF ezt a pozícióját látja, amikor a kötésviszonyokat kiszámítja (rekonstrukció). Mivel a rekonstrukció mindig a legmagasabb A-pozícióig viszi vissza a mozgatus elemet (2.1.pont), ez az A-pozíció (51) és (53)-ban a főmondati Spec,AgroP pozíció, amit tehát a mozgatus elem már a PF elérése előtt egyszer elfoglal. Ez az érvelés igaz mind a mozgatus alany ((51)), mind a mozgatus tárgy ((53)) esetére.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a koreferencia képtelensége (51) és (53)-ban nem az erős keresztezés (Strong Crossover) eredménye. Ez abból látszik, hogy ha nem történik esetváltás, a koreferencia megengedetté válik, ami kizárja, hogy az erős keresztezés okozza (51) és (53) agrammatikalitását, hiszen nem a mozgatus elem operátor volta dönti el a koreferenciát:

- (55) BENNE_i akarja pro, hogy megbizzunk t_i ?

A morfológiai bizonyítékok mellett tehát a pronominális kötési tulajdonságok is azt bizonyítják, hogy a strukturális esetű argumentumok fókuszemelése az (56)-ban mutatott lépéseket teszi meg a főmondatban:

- (56) [_{FP} XP_i (V) [_{AgroP} t_i (V) [_{VP} (V) [_{CP} ... t_i ...]]]]

Ezek tehát a főmondatban egy A-lépést (AgroP) és egy nem-A-lépést (FP) tesznek meg. A nem strukturális esetű frázisok pedig a következő módon mozognak:

- (57) [_{FP} XP_i (V) [_{VP} (V) [_{CP} ... t_i ...]]]

Ezek a főmondatban csak egy nem-A-pozíciót foglalnak el, a fókuszpozíciót.

3. Az esetváltás problematikája

3.1. Kettős esetjegyek?

Bemutatván, hogy a strukturális esetű argumentumok mozgatása a főmondat igéjével való egyeztetéssel jár a mátrix AgroP-ben, máris problémába ütközünk. Mivel a beágyazott ige személy-, szám-, és esetjegye is ellenőrzésre kell, hogy kerüljön, a mozgatott elemnek két esetjeggyel kell rendelkeznie.

Vegyük példának a bonyolultabb esetet, a mozgatott alanyok esetét. Példamondatunk a fentebbi (17) lesz:

(58) ANNÁT_i mondta_i hogy t_i eljön.

A mellék- illetve főmondatban ellenőrzött jegyeket (59)-ben tüntettük fel:

(59) [FP ANNÁT_i mondta [AgroP t_i (V) [VP pro (V) [CP hogy [AgrSP t_i jön]]]]]
 +F +F (+2sg) (+2sg) +3sg +3sg
 (+nom) (+nom) +nom +nom
 +hat +hat
 +acc +acc

Így tehát a mozgatott elem sorra ellenőrzi 3sg, nominativusi, határozottság, és accusativusi jegyeit. Ez azonban tiltott a minimalista elmélet szerint, mert sérti az Önzés (Greed) elvét, mely azt mondja ki, hogy minden elem csak saját jegyeinek ellenőrzése végett mozoghat. Ha már egy esetjegyet ellenőrzött az illető elem, akkor a láthatósági feltételt (Visibility) teljesítette, további esetellenőrzésre tehát nincs szüksége. Ezzel szemben példánkban egy elem két esetjegyet is ellenőrizhet.

Mozgatott tárgy esetén a kétszeres határozottságjegy-ellenőrzés is fennáll, ez azonban nem baj, hiszen ezen jegy LF-en látható kell hogy legyen, mert értelmezhető, tehát ez nem kerül törlésre ellenőrzéskor. Az esetjegyekből azonban, mivel ezek értelmezhetetlenek, többet kell feltételeznünk. Hogy ezt megengedjük, vagy módosítani kell a minimalista programot (érvényteleníteni az Önzés elvét), vagy meg kell próbálni bebizonyítani, hogy valójában nem történik kétszeres esetellenőrzés. Mivel az előbbi megoldás kevésbé megszorított és ezért kevésbé kívánatos, ezért a másodikkal kell először próbálkoznunk.

3.2. Üresoperátor-mozgatás

A kétszeres esetadást csak úgy lehet elkerülni, ha két láncot tételezünk fel a mozgatásban: az egyik lánc a beágyazott mondatban tartalmazza a nominativusi esetet, és a személy-, szám jegyeket, a másik a főmondatban az accusativusi esetet, és a határozottsági jegyet. Az alsó lánc feje ez esetben üres operátor kell, hogy legyen, ami köti a láncában lévő többi üres változót:

(60) [FP ANNÁT_i mondta [AgroP t_i [VP [CP OP_i hogy [AgrSP t_i VP t_i jön]]]]]
 2. lánc 1. lánc

Ezen üresoperátor-mozgatás a kötési tulajdonságokat is megmagyarázná ((50)–(53)), ugyanis az elismerten üresoperátor-mozgatást tartalmazó szerkezetek, mint pl. a parazita ür konstrukciók is, a mozgatott elem főmondatbeli kötéséről tanúskodnak:

- (61) *(Which books about herself)_i did John file t_j [OP_i before Mary read t_j] ?
mely róla-FEM szülő könyveket tett el János mielőtt Mari elolvasott volna
(Chomsky 1986)
- (62) Ő_i mondta pro_i [OP_i hogy t_i eljön].

Azonban van két súlyos érv a fókuszemelésekben feltételezett üresoperátor-mozgatás ellen. A következő alpont ezeket mutatja be.

3.3. Érvék az üresoperátor-mozgatás ellen

3.3.1. Átnemjárhatóság

Az első érv az üres operátorok ellen az *átnemjárhatóság* (opacitás) jelensége. A valódi üres operátorok, mint a következő mondatokban is, áthatolhatatlanná teszik azt a mondatrészt, amelyben előfordulnak, így azokból további kiemelés már nem lehetséges. Figyeljük meg a következő mondatokat!

Kiemelés infinitívuszos szabadon csatolt mondatokból:

- (63) Keresek egy szerelőt [OP_i t_i a mosogatót megjavítani].
(64) *Mit_i keresel egy szerelőt [OP_i t_i t_j megjavítani]?

Kiemelés infinitívuszos argumentális mondatokból:

- (65) Felkértem Jánost [OP_i t_i a szerepet eljátszani az operában].
(66) *Hol_i kérted fel Jánost [OP_i t_i a szerepet eljátszani t_j]?

Parazita ür konstrukciók:

- (67) Kiket_i dicsértél t_j [OP_j mielőtt megkértél volna t_j a munkára]?
(68) *Kiket_i mire_k dicsértél t_i [OP_j mielőtt megkértél volna t_j t_k]?

Amint azt a fentebbi mondatok mutatják, az üres operátor szígetté változtatja még az argumentális mondatot is (66).

A mi fókuszemeléssel példáinkban azonban többszörös extrakció nem teszi a mondatokat élesen agrammatikussá, ezek a mondatok legfeljebb csak gyengék:

- (69) %Kiket_i hova_j mondtad hogy küldtél t_i t_j?
(70) %Kiket_i hova_j mondtál hogy küldtél t_i t_j?
(71) %Kiket_i hova_j mondtál hogy t_i mennek t_j?

Ha valóban üres operátoros szerkezetekkel lenne dolgunk, ekkora grammatikalitásbeli különbséget nem kapnánk.

3.3.2. Théta-jelölés

A másik ellenérv az üres operátorok ellen a (60)-ban feltételezett láncok théta-jelölésében rejlik. Vizsgáljuk meg, hogy a (60)-ban feltételezett láncok rendelkeznek-e egyáltalán théta-szereppel. Nyilvánvaló, hogy a mozgató argumentum a beágyazott mondat igéjétől kapja théta-szerepét. Az 1. lánc tehát jól formált, mert théta-pozíciót és esetet is tartalmaz. A felső láncban viszont nincsen théta-szerep, hiszen a főmondati ige nem tud ilyet adni a mozgató elemnek:

- (72) $[_{FP} \text{ANNÁT}_i \text{mondta } [_{AGROP} t_i [_{VP} [_{CP} \text{OP}_i \text{hogy } [_{AGRSP} t_i \text{VP } t_i \text{jön}]]]]]$
2. lánc
1. lánc
théta-szerep nélküli (???)
théta-szerepű

Bár az elméleti megfontolások (72)-re vezetnek, mégis bizonyítható, hogy a mátrix fókuszba emelt argumentumok valódi argumentumként viselkednek. Tóth (1995) megfigyelése szerint argumentumok átívelhetnek nem-A-pozíciók fölött (mint amilyen a Neg-frázis), míg adjunktumok nem:

- (73) JÁNOST_i nem akarom hogy t_i jöjjön.
 (74) MOZIBA_i nem akarom hogy járjunk t_i kóthetente.
 (75) *KÉTHETENTE_i nem akarom hogy járjunk moziba t_i .

Rizzi (1991) mindezt azzal magyarázza, hogy az argumentumok théta-szerepüknél fogva referenciális viszonyt tudnak fenntartani a nyomukkal, ezért képesek átívelni nem argumentumpozíciók fölött is, nem sértve a viszonylagos minimalitás elvét. Az adjunktumok erre nem képesek, mivel théta-szerepük nincs.

A részleteket félretéve, üresoperátor-mozgató esetén nehezen tudjuk biztosítani, hogy a felső láncban lévő argumentum théta-szerepet kaphasson. Az egyetlen mód erre az lehet, hogy feltesszük, az alsó lánc, mint predikátum adja a benne szereplő théta-szerepet a felső láncnak, a *tough*-mozgatók mintájára, ahogyan Muysken (1989) állította a magyar fókuszemeléseknek megfelelő Quechua mondatokra:

- (76) $[_{SUBJ} \text{JÁNOST}_i \text{mondtam } t_j [_{PRED} \text{OP}_i \text{hogy } t_i \text{eljön}]]]$

A (76)-ban leírt szerkezet feltételezése nem ütközik akadályba olyan beágyazott mondatoknál, ahol az üres operátoros összetevő nem argumentum, mint például a *tough*-mozgatóknál (Mulder és den Dikken (1992)) :

- (77) John is $[_{AP} \text{OP}_i \text{tough to please } t_j]$
 János (van) nehéz kedvére tenni
 „Jánosnak nehéz a kedvére tenni.”

Ilyen mondatokban a beágyazott mellékmondati lánc az AP specifikáló pozíciójában található üres operátor jelenléte következtében válik predikatívvá, s így a főmondati alanynak théta-szerepet oszt ki.

A magyar beágyazott mondatok azonban ezt nem tudják megtenni, mert ezek már maguk is théta-szerepű, tehát argumentális mondatrészek, ami kizárja, hogy predikatívként is tudnának viselkedni. Ennek alátámasztására csak utalok Heycock (1991) és Rothstein (1995) predikációról szóló műveire.

Beláthatjuk tehát, hogy az üres operátoros szerkezetek feltevése nem vezet eredményre, mert sem az átjárhatóság tényét, sem a théta-szerepek problémáját nem oldja meg, illetve ezekről helytelen következtetéseket sugall.

Ezek után meg kell engednünk a minimalista program módosítását, azaz azt, hogy az Önzés elvét meglazítsuk: meg kell engednünk, hogy többszörös esetjegyeket is hordozhasson egy argumentum, ami azzal ér fel, hogy az Önzés helyett egy „felvilágosult önérdék” (enlightened self-interest) elvet állítunk fel a nyelvtanunkban. Mint majd azt az 5. pontban látjuk, a többszörös esetjegyek azért kellene, hogy a teljes deriváció sikeres legyen, így a mozgó elem „önzetlen” érdeke is a többszörös esetjegyek hordozása. Más jelenségek vizsgálata nyomán, de az újabb minimalista program (Chomsky 1995) is ezt tekinti az Önzés helyett felállítandó elvnek.

A szám, személy, határozottságjegyeket nem kell többszörösen jelenlétnek feltételeznünk, mert amint mondtuk már, ezek értelmezhetőek lévén nem tűnnek el ellenőrzéskor. Esetjegyekből azonban, mivel ezek eltűnnek, többet is meg kell engednünk egy argumentumon. Ennek a figyelembevételével elemezzük majd a fókuszemeléseket az ötödik pontban.

4. Az expletívumok szerepe a fókuszemelésben

4.1. Az expletívumokról általában

Az utalószóként használt expletívumok Chomsky (1986)-os definíciója szerint olyan névmási elemek, melyek LÁNCSban állnak egy beágyazott mondatdal, mellyel közös indexet viselnek. Théta-szerepük nincs (a velük LÁNCSban álló beágyazott mondat hordozza azt), esetük viszont kell, hogy legyen (mert a velük LÁNCSban álló mondat nem tudja hordozni azt (Stowell (1981))). Minimalista keretben az expletívumok a mondat helyett hordozzák annak eset- és phi- és határozottságjegyeit, valójában tehát egy expletívum nem más, mint egy jegyhalmaz, mely fonetikai testet ölt. Kenesei (1994) elemzése rámutatott, hogy a magyarban az expletívumok a beágyazott mondat funkciójának megfelelő helyen állnak (fókusz, topik helyzetben), és a mondat helyett annak különböző jegyeit hordozzák.

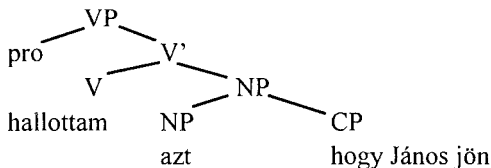
Amint azt a következő bekezdésben látni fogjuk, az expletívumok szerepének és szerkezetben elfoglalt helyének megítélése azonban ezenkívül többféle megoldási javaslatot is felvetett.

4.2. Az expletívumok a fókuszemelésben

Mint azt már az első pontban megfigyeltük, a strukturális esetű expletívumok grammatikus fókuszemelésben mindig hiányoznak, az inherens esetű expletívumok pedig nem engednek magukon keresztülemelt fókusz összetevőt ((7)–(9)). Ezen tulajdonságokra eddig a következő magyarázatok születtek.

A strukturális esetű expletívumok fókuszemelésben betöltött hiánya É. Kiss (1987) szerint abból ered, hogy az utalószavas expletívumok a mélyszerkezetben komplex NP-k fejei:

(78) Hallottam azt hogy János jön.

Mivel komplex főnévi csoportokból pedig lehetetlen a kiemelés, ezért grammatikus fókuszemelésben az expletívumok soha sem lehetnek jelen.

Ez azonban helytelen elemzésnek bizonyul, ha figyelembe vesszük azt, hogy a főmondati igék sok strukturális esetű expletívummal beágyazott mellékmondatot CP-ként szelektálnak, s nem NP-ként, amint azt a (78) sugallja (Kenesei (1994)):

(79) Azt mondtad hogy mindenki itt lesz.

(80) *Mindenki ittlétét mondtad.

Egy másik megközelítés szerint (Bennis (1986) és Marácz (1989)) strukturális esetű expletívumok azért nem lehetnek jelen fókuszemeléses mondatokban, mert ha az expletívum jelen van a mondatban, akkor az kapja meg a beágyazott mondat propozicionális théta-szerepét (azaz argumentumként viselkedik), míg a beágyazott mondat mellette már csak mint adjunktum tud megjelenni théta-szerep hiányában. Adjunktumokból való kizozgatás pedig (a komplex NP-khez hasonlóan), lehetetlen.

Hogy ez a jelenség nemcsak a magyarban található meg, annak bemutatására egy holland példát is hozhatunk (Bennis (1986)):

(81) Wat_i betreurde (*het) jij dat hij gezeegd had t_i ?

Mit bántál meg (*azt) hogy ő mondott?

A beágyazott mondat csak akkor viselkedik argumentumként (azaz akkor átjárható csak), ha nincsen a főmondatban expletívum, vagyis ezen elemzés alapján referenciális utalószó. Ha ilyen utalószó van jelen a mondatban, akkor az viselkedik argumentumként.

Azt, hogy a (81)-ben bemutatott példában az accusativusi expletívum valódi argumentum, más tulajdonságai is bizonyítják (hasonlóan az angolhoz, némethez).

Bizonyítja ezt az, hogy ezen nyelvekben az expletívumok jelenléte a főige szelekciós tulajdonságainak is a függvénye. A főigék faktivitásuknak megfelelően követelnek meg vagy taszítanak expletívumokat:

(82) Ik haat *(het) dat Jan ziek is.

Utálom azt hogy János beteg.

- (83) Ik zeg (*het) dat Jan ziek is.
Azt mondom hogy János beteg.

De függ az expletívumok jelenléte a beágyazott mondat tulandonságaitól is. A németben expletívumok nem lehetnek jelen, ha beágyazott kérdés követi őket (Cardinaletti (1990)):

- (84) Ich habe (*es) gefragt ob er mitfahren wollte.
Megkérdeztem azt hogy velünk akar-e utazni.

A magyarban (mint ahogy ez a fentebbi mondatok fordításából is látszik), ilyen követelményekkel nem találkozunk.. Az expletívumok megjelenése vagy eltűnése nem szelekciós tulajdonságok függvénye, hanem a beágyazott mondat funkciójának a függvénye. Az expletívumok jelölik a mellékmondat logikai-kommunikatív funkcióját, és hordozzák a mellékmondat, mint argumentum eset-, szám-, személy-, és határozottság-jegyeit.

Azt, hogy a strukturális esetű expletívumok nem lehetnek argumentumok, az is bizonyítja, hogy ezen expletívumokkal LÁNCban álló CP-eket legtöbbször mint mondatokat írja elő régenjük, így ezek nem helyettesíthetők DP-vel ((79)–(80)).

Az inherens esetű expletívumokkal megjelenő mondatokat viszont nem követeli meg a régens ige, ezek kivétel nélkül helyettesíthetők DP-kkel (Kenesei (1994)):

- (85) Meggyőződött arról hogy János itt van.
(86) Meggyőződött János ittlétéről.

Mivel az inherens esetű expletívumok mindig kötelezőek, nem hagyhatók el, így azt is mondhatjuk, kontra Kenesei (1994), hogy ezen expletívumok argumentumszerepűek, mint a (81)-ben bemutatott accusativusi „expletívum” a hollandban. Ezért ezek valójában nem is expletívumok, s így helyesebb őket argumentumszerepű utalószavaknak nevezni.

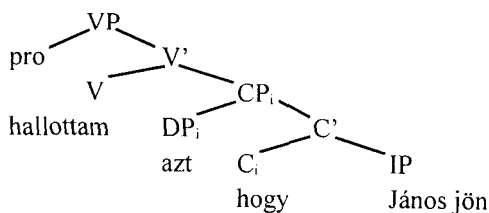
Az inherens esetű utalószavakkal álló mellékmondatokat tehát itt úgy kezeljük, hogy ezek mindig egy argumentumszerepű utalószó mellett állnak, s így önmaguk mindig adjunktumok, s ezért a mozgatás számára mindig átjárhatatlannak bizonyulnak. Ez egyrészt a fentebbi példák ((85)–(86)) tanúsága szerint megalapozott, másrészt biztosítja a kívánt eredményt: nem strukturális esetű expletívummal járó mellékmondatokból sohasem lehetséges fókuszemelés. Ezekről több szót nem is ejtünk.

4.3. Az expletívumok helye a mondat szerkezetében

Az előző bekezdés eszmefuttatása során láttuk, hogy valódi expletívumnak a magyarban csak a strukturális esettel rendelkező utalószavak nevezhetők. A továbbiakban ezen elemek mondatban elfoglalt helyével foglalkozunk. Az accusativusi és nominativusi expletívumok valódi üres elemek, théta-szerep nélkül. Ezen expletívumok azért kellene, mert jelölik a mondat funkcióját a főmondatban, és magukon viselik a mondat esetét (illetve phi-jegyeit). Mindez szelekció szempontjából azt jelenti, hogy ha a mát-

rix ige CP-t szelektál, mint argumentumot, akkor esetadó képességgel is rendelkezik, mely abban nyilvánul meg, hogy egy AgrOP vagy AgrsP projekció is beépül a főmondat szerkezetébe, amelyen valamely összetevőnek esetet kell a deriváció során ellenőrizni. A jelöletlen esetben ez az összetevő egy, a beágyazott mondatral összeindexelt nominatívusi vagy accusatívusi expletívum, mely specifikáló-fej viszonyban állítja fel az összeindexelési relációt a mondat fejével:

(87) Hallottam azt hogy János jön.

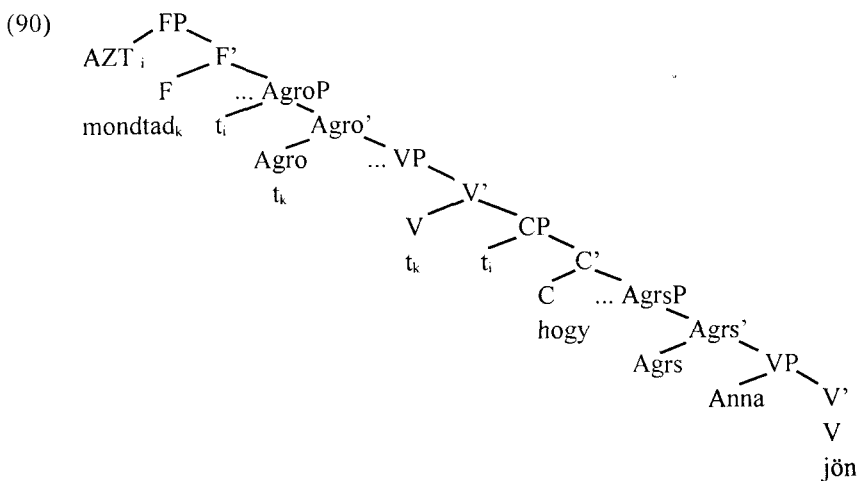
A (87) szerkezet feltételezése nem ütközik akadályba a magyarban, mert az expletívum formailag mutató névmás, a mutató névmások pedig Szabolcsi (1992) szerint a Spec,DP pozícióban ülnek. Ha a mondatbevezetős csoport, a CP és a DP közti hasonlóságokra gondolunk, az expletívum ilyenképpen való elhelyezése kézenfekvő. A Spec,CP pozíciót egyébként sem foglalja el kanonikusan semmi a magyarban. Még az olyan, Kenesei (1994) szerint balra, a Spec,CP-be történő kimoztatások, mint a következő mondat, sem jelentenek ellenpéldát:

(88) Pétert_i ha látod t_i, beszélj vele!

Ilyen mozgatások ugyanis csak szabad kategóriájú mondatokból mehetnek végbe, s nem az általunk vizsgált argumentum mondatokból:

(89) *Mondom Pétert_i hogy láttam t_i.

A (87)-es szerkezet tehát elfogadható az expletívumok származási helyét mutató „mély-szerkezetként”. A Spec,CP pozícióból az expletívum a deriváció során kimozdul legalább a főmondati egyeztető (AgrP) pozícióig, vagy tovább is (FP, TopP-ig), ha a mellékmondat valamilyen logikai-kommunikatív funkcióra van jelölve.

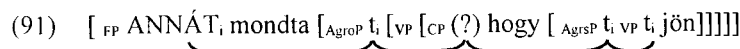

Az expletívum így tehát a beágyazott mondat „helyett” ellenőrzi annak eset-, phi-, és esetleges fókuszjegyeit, ami gazdaságosabb megoldás, mintha a mondat maga ellenőrizné ezen jegyeket, a főmondatba emelkedéssel. Ez alól egy kivétel van, a nem strukturális esetű összetevők fókuszemelése: itt a mondat maga hordozza és ellenőrzi jegyeit, mert az expletívumok a szerkezetben a Spec,CP pozíció betöltöttsége miatt nem lehetnek jelen. Ennek kifejtése az utolsó pont témája.

5. A fókuszemelések elemzése

5.1. A fókuszemelés lépései, az expletívumok hiánya

Mint azt már a 3. pontban megállapítottuk, az újraegyeztető fókuszemelés az alábbi lépéseket teszi a mondat szerkezetében (mozgatott nominatívusi összetevőre vizsgálva):

A mozgatás hajtóereje minden fókuszemelésnél a mozgatott összetevőn lévő fókuszjegy ellenőrzése, amit a mátrix fókuszpozícióban kell megtenni (hatókör felvétele érdekében). A mozgatást tehát a mozgatott elemen jelenlevő fókuszjegy hajtja.⁴ A (91)-ben jelölt nyomokról már bebizonyítottuk a 3. pontban, hogy létjogosultak a fenti szerkezetben. A kérdés most az, hogy mi történik a beágyazott mondat határán. Ahogyan azt

⁴Jelen tárgyalás szempontjából csak érintőleges kérdés, hogy a derivációt hajtó fókuszjegyet hol és hogyan kapja meg az illető elem. A fókuszjegy sok tekintetben hasonló a kérdőszavak (*wh-*) jegyéhez (lásd Brody 1995). Míg azonban a kérdőszavak jegye nyilvánvalóan szorosan vett lexikális jegy, azaz része a kérdőszó lexikai minősítésének, a fókusz nem ilyen szorosan vett lexikális jegy, hiszen egyetlen szóalak sem írja elő, hogy őt csak fókuszként lehet használni (kivéve az olyan kifejezéseket mint a *csak*, *kizárólag*). Viszont hasonlóképpen a személy- és szám-jegyekhez, melyek szintén nem szoros értelemben vett lexikai jegyek, a fókuszjegy is jelen van a numerációban.

É. Kiss (1987) és Marác (1989) is bebizonyította, a fókuszemelés be kell, hogy tartsa a szomszédosság elvét, mely megköveteli, hogy a mozgatás egynél több határoló kategóriát nem léphet át. Ennek a megfigyelésnek a minimalista program keretein belül is kifejezésre kell jutnia, és ezt továbbra is úgy a legegyszerűbb kifejezni, hogy azt mondjuk, a mozgatott összetevőnek (akár argumentum, akár nem) be kell lépnie a Spec,CP pozícióba – tehát a (91) ábrán a kérdőjel helyén is valódi nyomot találunk. Nem strukturális esetű argumentumok emelése során pedig a következő lépéseket teszi meg a mozgatott elem:

(92) [_{FP} LONDONBA, mondtad [_{CP} t_i hogy mész t_i]]

Az, hogy mindenfajta fókuszemelés a Spec,CP pozíción át történik, lényeges pont a fókuszemelés elemzésében. Mivel a Spec,CP pozíció az expletívumok származási helye is, grammatikus deriváció során expletívum a főmondatban nem lehet jelen. Ha a fókuszemelésnek ezt a tulajdonságát így magyarázzuk, akkor nem kell sem a korábbi komplex NP-k elméletére, sem az expletívumok argumentális szerepére hivatkozni, ami nyereség.

5.2. A fókuszemelés fajtái

Amint azt e cikk legelején megállapítottuk, a fókuszemelés két, elemzésre váró típusa az újraegyeztető és az újraegyeztetés nélküli fókuszemelés. Kötelezően újraegyeztető fókuszemelés a strukturális esetű argumentumok emelése, melyet mostmár leszűkíthetünk másképpen is: újraegyeztető fókuszemelés történik DP/NP-k emelésekor. A mondat összes többi lehetséges összetevőjét, a nem strukturális esetű argumentumokat, névszói predikátumokat és adverbiumokat felfoghatjuk DP/NP-ktől eltérő elemekként, ami nyilvánvaló adverbiumok és predikátumok esetében, de kézenfekvő a (határozói) ragokkal ellátott DP/NP-k esetében is, mert ezen elemek más tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a strukturális esetű DP/NP-k. Ezen a ponton nem kívánunk állást foglalni amellett, vajon a ragos DP/NP-k prepozíciós frázisként, vagy ragos DP/NP-kként elemzendők inkább, az mindenesetre bizonyos, hogy a ragos DP-k egyöntetűen felfoghatók olyan elemeknek, melyek a DP/NP-kre jellemző +D/N nominális kategoriális jeggyel nem rendelkeznek. Ha ezt a megkülönböztetést elfogadjuk, akkor a fókuszemelés két típusa még könnyebben szétválasztható: a +D/N jeggyel rendelkező elemek újraegyeztető fókuszemelésben, a -D/N jegyű elemek újraegyeztetés nélküli fókuszemelésben vesznek részt. Most nézzük azt, hogyan tudjuk ennek segítségével megmagyarázni a kétféle deriváció közti különbségeket.

5.3. A jegyek szerepe a fókuszelelésben, a fókuszelelés elemzése

Ahhoz, hogy a fókuszelelés jelenségét magyarázni tudjuk, fel kell tételeznünk, hogy a hídigés vonzatként szereplő beágyazott mondat C feje rendelkezhet eset-, illetve phi- jegyekkel. Azt, hogy minden beágyazott argumentális mondat rendelkezik lexikai jegyekkel, azt már korábban megjegyeztük az expletívumok tárgyalása kapcsán: ezen jegyeket az expletívumok öröklik a mellékmondat fejtől Spec-Fej konfigurációban, majd pedig „felszállítják” a főmondati egyeztető pozíciókba.⁵ A hídigés vonzatként megjelenő mellékmondatok abban különböznek a nem hídigésektől, hogy azok az expletívum-stratégia mellett azt az utat is választhatják, hogy megtartják fejükön a lexikai jegyeket. Ezen jegyek megléte a mondat C fejen azt is feltételezi, hogy a mondatbevezető C rendelkezik egy +D/N jeggyel is, mely a mondatot a nominális projekciókhoz hasonítja (eset-, phi-, és határozottságjegyek hordozására teszi alkalmassá). Ez a +D/N jegy kategoriális jegy, melyet az AgrP frázisok ellenőriznek, saját +D/N jegyük ellenében. A CP fejen található kategoriális jegy ellenőrzés során eltűnik, szemben DP/NP-k ilyen jegyeivel, melyek többször ellenőrizhetők. A beágyazott mondatok fejen lévő kategoriális, eset- és phi-jegyek kétféleképpen kerülhetnek ellenőrzésre: helyileg, és a főmondati AgroP-be való emelkedéssel. A helyileg történő ellenőrzés mindig gazdaságosabb, mint a mozgás útján elért ellenőrzés, ezért amikor csak alkalom nyílik rá, a deriváció ezt az utat választja. A kétféle ellenőrzési lehetőség a kétféle fókuszelelésben nyilvánul meg.

⁵Cikkünkben csak véges alakú igéket tartalmazó beágyazott mondatokkal foglalkozunk csak. Fölmérül azonban a kérdés, hogy mennyiben térnek el ezektől a nem véges alakú igét tartalmazó (infinitevuszos) mondatok. A leglényegesebb eltérés, hogy ezek soha nem párosulnak expletívumokkal a főmondatban:

- (i) *Azt igyekszem [CP/IP a könyvet olvasni]
- (ii) *Azt akarom [CP/IP a könyvet olvasni]

Ebből arra következtetünk, hogy az infinitevuszos mondatoknak nincs esetük, azaz a C vagy I fejükön nincsen +D/N jegy, ami ellenőrzésre kell, hogy kerüljön. A helyzet ennél azonban bonyolultabb, ha a tárgyegyeztetést is figyelembe vesszük. Alapvetően két osztályát különíthetjük el az infinitevuszos beágyazásnak. Az egyik esetben (i) a mátrix ige tárgyatlan, azaz nincsen AgroP-je. A másik esetben (ii) a mátrix ige projektál AgroP-t, amit abból láthatunk, hogy ha van a beágyazott mondatban tárgy, akkor az a mátrix igével kötelezően egyezik határozatlanságban:

- (iii) Nem akarom/*akarok [CP/IP a könyvet olvasni]

Ebből az következik, hogy a mátrix AgroP jelen van akkor is, ha nincsen tárgy a beágyazott mondatban, (hiszen a főmondati ige nem lát bele a mellékmondatba, hogy eldöntse, szükséges-e projektálnia egy AgroP-t.) Ekkor azonban a kötelezően határozatlan ragozás az infinitevuszi mondatlal történő egyeztetést kell, hogy tükrözze:

- (iv) Nem akarok [CP/IP Londonba menni]

A beágyazott infinitevuszi mondat fejen tehát határozatlan jegy van jelen, amit felfoghatunk egy -D/N jegynek, vagy specifikálatlanság esetén fellépő alapesetnek is (default agreement). Mindenesetre az világos, hogy a véges alakú igéket tartalmazó mondatoktól eltérően az infinitevuszi mondatok nem hordoznak +D/N jegyet. és esetet sem.

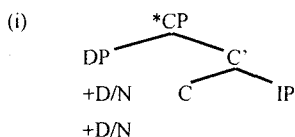
5.3.1. Az újraegyeztető fókuszemelés

Ha a fókuszmozgatásban résztvevő elem +D/N jegyű, akkor ezen jegy helyileg tudja ellenőrizni a beágyazott mondat C fején levő +D/N jegyet.⁶ A gazdaságossági elv szerint ez az ellenőrzés mindig kedvezményezett. Ha CP fején levő kategoriális +D/N jegy helyileg kerül ellenőrzésre, akkor ezután eltűnik, megakadályozva a CP bármilyen későbbi emelkedését bármilyen további ellenőrző-egyeztető pozícióba. Emiatt nem lehetséges, hogy a beágyazott mondat eset- és phi-jegyeket hordozzon, mert ezeket nem tudná sehogyan sem ellenőrizni. Így a főmondati AgrP pozícióban (ami automatikusan projektálódik, ha a főige CP-t szelektál) csak a fókuszba mozgatott összetevő tud jegyeket ellenőrizni, mert lévén hogy expletívum nem lehet jelen a derivációban, és a beágyazott mondat be van „fagyasztva”, nincs más elem, ami mozogni képes. Ezért szükséges, hogy a mozgó összetevő kétszeres esetjegyekkel rendelkezzen, mert csak ílymódon képes kielégíteni a főmondati AgrP igényeit. Accustivusi esetellenőrzéskor természetesen ettől elválaszthatatlanul a határozottsági jegy ellenőrzése is megtörténik, ami azt jelenti, hogy az illető mozgatott argumentum határozottsági jegye kerül ellenőrzésre, ezért kapunk különböző ragozást határozott és határozatlan DP/NP-k emelésekor.

Belátható, hogy a helyileg ellenőrizhető +D/N jegy feltételezése a mondat C fején megoldja az újraegyeztetés kötelező érvényének a problémáját. Mivel a helyben történő ellenőrzés mindig gazdaságosabb, mint az, ami mozgatás útján történik meg, így bármely esetben, ahol +D/N jeggyel rendelkező összetevő halad át a Spec,CP-n, az újraegyeztetéssel járó deriváció lesz az egyedüli járható út.

Figyeljük meg, hogy a +D/N jegy helyi ellenőrzése még egy problémát megold számunkra: mivel lexikai jegyek ellenőrzése történik a Spec,CP-ben, ezért ez a pozíció

⁶A C fejen levő +D/N kategoriális jegy eltűnése mással is magyarázható. Tudatában vagyunk, hogy a +D/N kategoriális jegy ellenőrzés eredményének nyilvánított eltűnése nem túl szerencsés, mert az ellenőrzés általában egy 'vonzó' (attractor) és egy 'vonzott' (attractee) jegy között történik meg. Mivel jelen esetben mindkét jegy 'vonzott' jegy, valószínűleg az történik, hogy ezek taszítják egymást, akárcsak a mágnes azonos pólusai, és ezért ezek Specifikáló-Fej viszonyba soha nem léphetnek egymással. Azaz a következő konfiguráció sosem jöhet létre:

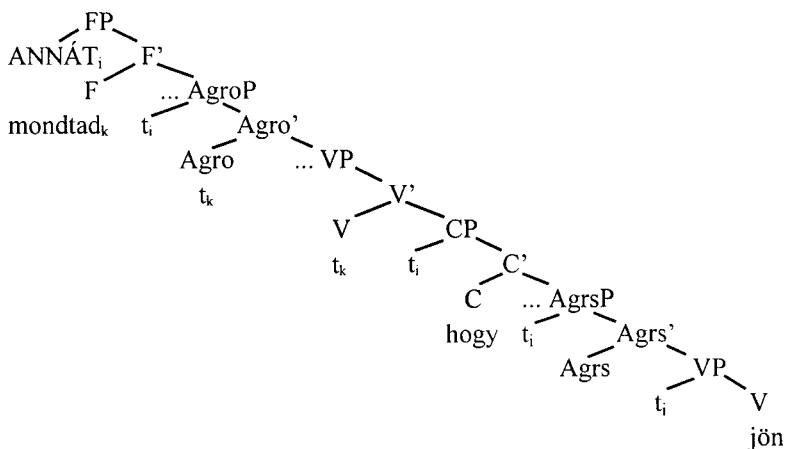
Ennélfogva ha a Spec,CP pozícióba +D/N jegyű elem kerül, az (i) szerint csak akkor folyhat tovább a deriváció, ha vagy a mozgó elem, vagy a C fej nem rendelkezik +D/N jeggyel. Valójában választásra azonban soha nem kerül sor, mivel a mozgatott elemen lévő +D/N jegy értelmezhető (szemantikai jegy), míg a C fejen levő jegy nem az. A deriváció tehát csak úgy folyhat tovább, ha a C fejen nincs +D/N jegy, azaz ilyen esetben a numerációban jegynélküli C fej szerepel.

Hogy a cikkben mégis a +D/N jegy másik +D/N jegy általi ellenőrzéséről beszélünk, ennek oka főleg az, hogy ellenőrzésre hivatkozva megoldódik a láncképzés problematikájának kérdése, mert a Spec,CP pozíció így A-pozíciónak számít.

Figyeljük meg, hogy a +D/N jegy helyi ellenőrzése még egy problémát megold számunkra: mivel lexikai jegyek ellenőrzése történik a Spec,CP-ben, ezért ez a pozíció A-pozíciónak számít ilyen esetben. Ez után az A-pozíció után a mozgatott elem már leszállhat a főmondati Spec,AgrP-be, ami szintén A-pozíció, hiszen ott is lexikai jegyek ellenőrzése történik, a láncképzés szabályainak megsértése nélkül.

A deriváció lépéseit a következő ábra mutatja.

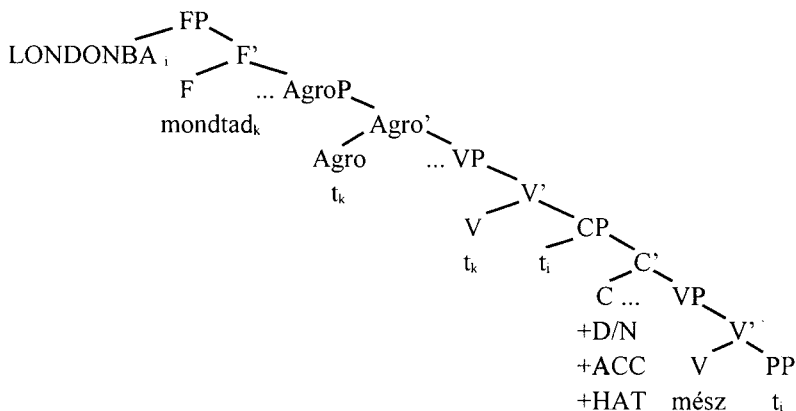
(93) *Strukturális esetű elemek emelése*

5.3.2. Az újraegyeztetés nélküli fókuszemelés

A beágyazott mondatok fején lévő jegyek lehetővé teszik, hogy a beágyazott mondat, mint egész emelkedhessen a főmondati egyeztető pozíciókba saját jegyeinek ellenőrzése végett. Ez történik akkor, ha a mondat fején lévő jegyek helyi ellenőrzésére nincs lehetőség, azaz ha a Spec,CP pozíción áthatladó fókuszált elem nem kerül semmilyen ellenőrző viszonyba a mondat fejével, mert nem visel +D/N jegyet. Ilyenkor a mondat maga ellenőrzi jegyeit LF-en, mely mindig határozott ragozásban és egyes szám harmadik személyű ragokban nyilvánul meg.

Tehát, ha a fókuszemelés nem +D/N jegyű elemmel megy végbe, akkor expletívum híján a mondat fején található az összes ellenőrizendő jegy, melyet a beágyazott CP LF-en történő emelkedéssel ellenőriz. (94) ezt mutatja be.

(94) *Nem strukturális esetű elemek emelése:*

Az a korábban megfigyelt jelenség, hogy nem strukturális esetű összetevő emelése esetén a főmondat igéjén mindig határozott ragozást, 3sg egyeztetést találunk, ezzel magyarázatot nyert. A deriváció lépései megengedettek, minden lépés nem-A pozícióba történik, így nem sérti a láncképzés szabályait.

Így tehát, a fókuszemelések általunk javasolt elemzése, tömören összefoglalva, a következő:

A fókuszemelésekre az ad lehetőséget a magyarban, hogy a hídigés vonzatként beágyazott mondat feje képes az argumentális DP/NP-khez hasonlóan viselkedni, azaz, minimalista terminusokkal élve, +D/N kategoriális jegyénél fogva a DP/NP argumentumokéval megegyező szám-, személy-, határozottság-, és esetjegyeket viselni. Ezeket a jegyeket általában, nem fókuszemeléses esetekben a beágyazott mondat Spec,CP pozíciójában található expletívumok viselik, a mondat fejével való összeindexelés révén. Fókuszemelés során a Spec,CP pozícióba kötelezően az emelt összetevő kerül (szomszédosság), ezért az expletívumok a derivációban soha nem lehetnek jelen. Ekkor két eset állhat elő. Ha a mozgatott elem DP/NP (strukturális esetű argumentum), akkor a beágyazott mondat feje ezen elem ellenében képes a kategoriális +D/N jegyét helyben ellenőrizni, s így a többi jegye csak úgy kerülhet ellenőrzésre, ha ezek a mozgatott elemek találhatók (lexikális tulajdonság). Ha a mozgatott elem érintetlenül hagyja a C fej kategoriális jegyét, akkor a beágyazott mondat maga emelkedik LF-en a főmondatba jegyeinek ellenőrzése végett. Innen a különbség az újraegyeztető és újraegyeztetés nélküli fókuszemelések közt.

Az itt bemutatott elemzés biztosítja a kívánt eredményt, úgy, hogy közben a minimalista elmélet maximális követésére törekszik.

6. Összefoglalás

Cikkünkben a magyar nyelv egy érdekes jelenségét, a fókuszemelést vizsgáltuk. Az 1996-ban készített felmérésünk alapján megállapítható, hogy strukturális esetű fókuszemelt argumentumok esetén egyedül az esetváltással járó, újraegyeztető deriváció a helyes. Ennek magyarázatára, felhasználva a minimalista program eset-, s még tágabban, jegyelméletét, javaslatot tettünk egy új elemzésre, mely a hídigés vonzatként szelektált mellékmondatok fején hordozható +D/N jegy meglétén, és helyben ellenőrizhetőségén alapul. További kutatás tárgyát képezi, hogyan illeszkedik egy ilyen jegy megléte a magyar nyelv rendszerébe, s hogy megjósolhatók-e a magyar nyelv más mondat-tani jelenségei egy ilyen jegy feltételezése alapján.

HIVATKOZÁSOK

- Bennis, Hans 1986: *Gaps and Dummies*, Ph.D. dissertation, KU Brabant.
- Branigan, Peter 1992: *Subjects and complementizers*, MIT Working Papers in Linguistics, Cambridge, MIT Press.
- Brody, Mihály 1995: Focus and checking theory, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 5*, Szeged, JATE.
- Cardinaletti, Anna 1990: *Impersonal constructions and sentential arguments in German*, Padova, Unipress.
- Chomsky, Noam 1977: On Wh-movement, in P. W. Culicover–T. Wasow–A. Ak-majian szerk.: *Formal syntax*, New York, Academic Press.
- Chomsky, Noam 1986: *Barriers*, Cambridge, MIT Press.
- Chomsky, Noam 1993: A minimalist program for linguistic theory, in K. Hale–S. J. Keyser szerk.: *The view from Building 20*, Cambridge, MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, MIT Press.
- Heycock, Caroline 1991: *Layers of predication*, Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.
- Hoekstra, Teun 1983: The distribution of sentential complements, in H. Bennis–Kloke szerk.: *Linguistics in the Netherlands*.
- Kenesei, István 1992: On Hungarian complementizers, in István Kenesei–Csaba Pléh szerk.: *Approaches to Hungarian 4*, Szeged, JATE.
- Kenesei, István 1994: Subordinate clauses, *Syntax and semantics* 27.
- É. Kiss, Katalin 1987: *Configurationality in Hungarian*, Dordrecht, Reidel.
- É. Kiss, Katalin 1992: Move alpha and scrambling, in István Kenesei–Csaba Pléh szerk.: *Approaches to Hungarian 4*, Szeged, JATE.
- Marác, László 1989: *Asymmetries in Hungarian*, Ph.D. dissertation, University of Groningen.

-
- Mulder, René – Marcel den Dikken 1992: Tough Parasitic Gaps, *NELS* 22.
- Muysken, Peter 1989: Predication chains: case and agreement status in Qechua and Turkish, *Linguistic Inquiry* 20.
- Rizzi, Luigi 1991: *Argument/adjunct (a)symmetries*, Paper delivered at NELS 22, Delaware.
- Rothstein Susan D. 1995: Pleonastics and the interpretation of pronouns, *Linguistic Inquiry* 26.
- Stowell, Tim 1981: *Origins of phrase structure*, Ph.D. dissertation, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology.
- Szabolcsi, Anna 1992: Articles and complementizers, in István Kenesei – Csaba Pléh szerk.: *Approaches to Hungarian* 4, Szeged, JATE.
- Tóth, Ildikó 1995: *Negative polarity item licencing in Hungarian*, MA thesis, Szeged, JATE.